

SARAKSTES ARHEOGRĀFIJA CORRESPONDENCE ARCHAEOGRAPHY

Tatjana Kivļeva

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, tannat@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs: *Aleksandrs Ivanovs Dr.hist. viesprofesors*

Abstract. *The paper offers an insight into the problems of editing of historical sources – private and official correspondence. Letters are analysed as a historical source in order to reveal their significance in the cultural and historical context. In the paper, the author reviews development of this form of communication from ancient time till nowadays, as well as evaluates experience of correspondence publishing in Latvia. In the paper, methods and principles of letter selection for publications, classification and systematisation are analysed. These methods are applied representing private and business written correspondence in printed collections of historical sources.*

Keywords: *communication, historical source editing, letters, official correspondence, private correspondence.*

Mūsdienās arheogrāfija ir zinātnes nozare, kas pēta dokumentālās publikācijas kā vienu no cilvēku gara izpausmēm, nodarbojas ar publikāciju principu, metožu un sagatavošanas veidu izstrādi – teorētiskā arheogrāfija, kā arī ar to realizāciju – praktiskā arheogrāfija (Ivanovs, 2007., 16.lpp.). Arheogrāfija kā speciālā vēstures zinātne izskata vēstures avotu (dokumentu, rakstības pieminekļu, citu rakstītu avotu) publicēšanas problēmas (Murray, 1989, p.431).

Arheogrāfija arī tradicionāli koncentrējas uz retrospektīvo dokumentu publicēšanu ar mērķi tos izmantot kā vēstures avotus. Citiem vārdiem sakot, ar vēstures avotu publicēšanu vispirms ir jāsaprot arhīva dokumentu izdošanu, kā arī vecu iespaidarbu pārpublicēšana, kuri pēc sava rakstura, sava retuma dēļ ir tuvi arhīva dokumentiem.

Sarakste ir nozīmīgs vēstures avots ar augstu ticamības pakāpi, jo autors vēstulēs ir daudz atklātāks, nekā memoāros un atmiņās. Sarakste dod iespēju paskatīties uz vēsturiskiem notikumiem no subjektīva skatu punkta. Publicējot sarakstes dokumentus, galvenais uzdevums ir nodrošināt to pieejamību pēc iespējas plašākam lasītāju lokam. Publicēšanas mērķis ir aizvietot arhīva apmeklējumu, kas daudzos gadījumos un dažādu apsvērumu dēļ ir apgrūtināts vai arī nav iespējams. Arhīvi bieži nav spējīgi nodrošināt pieeju dokumentu oriģināliem visiem interesentiem. Dokumenta publicēšana arī “apdrošina” dokumentu pret tā zaudēšanu vai oriģināla bojāeju.

Raksta mērķis: veikt priekšstatu par sarakstes arheogrāfiju, to attīstību un nozīmi, ka arī par rakstīto avotu apzināšanu, meklēšanu un atlasī publicēšanai.

Raksta uzdevumi:

1. Apzināt sarakstes arheogrāfijas problēmas.
2. Veikt sarakstes analīzi, izmantojot avotu kritikas (izpētes) metodes.
3. Noteikt sarakstes atlasēšanas metodes un sistematizācijas principus.

Pētījums tiek rakstīts arī ar nodomu parādīt sarakstes arheogrāfijas nozīmi kultūrvēsturiskā kontekstā un popularizēt to.

Memuāri un vēstules ir vērtīgi vēsturiski psiholoģiskie dokumenti, kas dod iespēju pētīt tādus jautājumus kā atsevišķu personu un veselu sociālo grupu pasaules uzskatus, psiholoģiju, idejiskās, sabiedriski politiskās un estētiskās nostājas (Басовская, 1972, c.65). Katra vēstule ir dokuments – personisks un unikāls liecinātājs par valsts vēstures un dzimtai svarīgiem notikumiem. Tas „runā” par tā laika dokumentu noformēšanas prasībām, par rakstītāja rokrakstu, par darījuma īstenotāja lasīt un rakstīt prasmi, tehnoloģiju attīstību – no spalvaskāta līdz rakstāmmašīnai. Vēstules ir avots, kas palīdz pētīt vēsturi “no apakšas” – ar to palīdzību pēta to, kā dažādu statusu cilvēki ar dažādām zināšanām un atšķirīgu redzesloku pārdzīvo vēstures notikumus (Соколов, Бокарев, Борисова и др., 2004, c.254). Vēstuļu satura daudzpusīgais raksturs dod iespēju vienādi pētīt ekonomiskās, politiskās, sociālas vēstures notikumus, kas kļūva par autora personīgās pieredzes sastāvdaļu.

Savā attīstībā vēstules izgāja veselu virkni etapu. Vēstules, kā cilvēku saskarsmes forma, tika izplatītas jau senatnē. Pirmatnējie cilvēki neprata rakstīt, vēstuļu nebija, bet bija saskarsmes veids dažādu savirknētu priekšmetu formā, tādu piemēram, kā ogle, graudi, lupatas,

akmens, pipars ar noteiktu nozīmi katrai sastāvdaļai. Šumerā vēstules materiāls pārsvarā bija māls, kopā salikti dēļīši, kuru virsma tika pārklāta ar vasku, kurā tika ieskrāpēts teksts, vēlāk – papirus un pergaments. Krievijā senatnē par pirmo vēstuļu materiālu kļuva tāss.

Sarakste, kā vēstures avots jau sen interesēja pētniekus. Šī uzmanība saglabājās jau divu gadsimtu laikā. Saraksti pētīja kopumā, pa periodiem, pa vēstuļu grupām. Pētot vēstules, autori pielietoja vispārējo avotu pētniecības metodi, kuru var izmantot darbam ar jebkuriem avotiem (*Holcombe, 1866, p.135*). Strādājot ar vēstulēm, tika pieņemts, ka tās ir vēstures avots, kas atspoguļo subjektīvu uztveri, līdz ar to tika uzskatītas par otrās šķiras materiālu.

Saraksti var vērtēt kā individuālo un kolektīvo biogrāfiju, personīgo un sabiedrisko sakaru rekonstrukcijas materiālu, kura izmantošanu ietekmē ne tikai tas, uz kāda materiāla tās rakstītas, bet arī no autoru emocionālā stāvokļa (šķiršanās bieži noveda pie vēstuļu iznīcināšanas, īpaši tas attiecas uz mīlestības sarakstes materiāliem vai bailēm no aresta u.c.). Ievērojamu cilvēku vēstules kā biogrāfijas avots, kā literatūras dokumenti un kā laikmeta dokumenti izraisīja lielu interesi jau 18. - 19. gadsimtā, tāpēc daudzi avoti tika publicēti. Iepriekšējo gadsimtu epistolārais mantojums tagad tiek uzskatīts par vēstures avotu. Ievērojamu cilvēku epistolārā mantojuma daļa ir noskaidrota un publicēta, bet joprojām ir neizpētītu un npublicētu avotu kompleksi, kas glabājas arhīvos. Vēstules, kuras ir saglabājušās līdz mūsdienām, ir izklidētas pa dažādiem arhīviem, fondiem un kolekcijām.

Valsts un personības attieksme pret vēstuļu saglabāšanu mainījās ar laiku un bija atšķirīga dažādos sabiedrības slāņos. 18. - 19. gadsimtā vēstuļu skaits pamatīgi pieaug. Rodas un attīstās veseli epistolārie kompleksi. Visbiežāk tas notiek sakarā ar slaveni rakstnieku, arhitektu, mākslinieku un citu mākslas profesiju pārstāvju darbību. Vēstuļu skaits auga, kad cilvēki bija atrauti no mājām, no ģimenes, no ierastās dzīves vides. Tas ir ļoti raksturīgs 20. gadsimta vēsturei ar tā kariem, mobilizāciju, masveida iesaukšanu armijā, iedzīvotāju migrāciju, deportācijām, represijām (*Соколов, Бокарев, Борисова и др., 2004, с.274*).

Padomju laikos vēstules bija izplatītākais cilvēku saskarsmes veids, kā arī komunikācijas veids starp sabiedrību un varu (*Данилевский, Кабанов, Медушевская, Румянцева, 1998, с.481*). Tās var kļūt par pamatu plašu sabiedrības noskaņojumu pētījumiem. Šajā jomā dienasgrāmatas un atmiņas acīmredzot zaudē, jo to ir ievērojami mazāk, un ne visi cilvēki tās rakstīja, visbiežāk to darīja radošo profesiju pārstāvji. Turklāt memoāriem bieži piemīt sociālā vai politiskā pasūtījuma raksturs un mērķa uzstādījums. No to izcelsmes viedokļa starp tiem pastāv principiāla atšķirība. Memoāru literatūra jau sākotnēji ir domāta, lai ar to iepazītos citi cilvēki, pat ja autors raksta savus memoārus nevis publicēšanai, bet tikai "iekšģimenes" nolūkiem", t.i. saviem tiešiem pēcnācējiem. Parasti tos raksta vecumdienās vai vismaz tajā autora dzīves posmā, kad viņš jau aktīvi nepiedalās sabiedriskajā, politiskajā vai citā darbībā; rakstīšanas mērķis var būt secinājumu izdarīšana, piedzīvoto notikumu pārdomāšana, pamācība pēcnācējiem, lasītāju viedokļa attīstība attiecībā uz dažiem jautājumiem utt.

Pēc izcelsmes, mērķa, funkcijām vēstules tiek iedalītas divās grupās: oficiālā sarakste un personīgā sarakste. Sarakste starp atsevišķiem cilvēkiem, radiem, draugiem, paziņām bieži tiek definēta kā personīgā sarakste. Oficiālā sarakste ir lietišķu sakaru veids starp personām un iestādēm un/vai organizācijām, tā ir vadīšanas metode un starptautisko attiecību metode (diplomātiskā sarakste). Personīgā un lietišķā sajaukums ir raksturīgs jebkurai sarakstei starp personām, kurām ir ciešas attiecības, tai skaitā cilvēkiem, kas ieņem augstus posteņus. Īpaša forma ir sarakstei, ar kuru tiek nodota slepena informācija. Sarakste var būt vienreizēja, īslaicīga un pastāvīga atkarībā no komunikācijas sakaru stabilitātes.

Publicējot sarakstes dokumentus, arheogrāfam ir jācenšas noteikt vēstuļu vērtību, noteikt to informatīvo vērtību šodien un tuvākajā nākotnē. Jo arheogrāfija, kā vēstures palīgzinātne, paplašina vēstures pētniecības avotu bāzi, ievieš vēstures pētniecības aprītē jaunus vēstures avotus, informē speciālistus par vēstures avotiem, kas saistīti ar pētāmajām tēmām, popularizē nacionālo dokumentāro mantojumu, nodrošina vēstures avotu izmantošanu mācību procesā (*Ivanovs, 2008., 42.lpp.*).

Pats galvenais, kas ir publikācijas objekta izvēles pamatā, ir publikācijai piedāvātā dokumenta (vai vesela dokumentu kompleksa) vērtības faktors. Ņemot vērā tieši šo faktoru, tiek risināts jautājums par avota iekļaušanu vai neiekļaušanu publikācijā. Bet sakarā ar to, ka dažādiem arheogrāfiem ir dažādi viedokļi par dokumenta vērtīgumu, vērtības faktors dod iespēju pamatot jebkuru dokumentu publikācijas lietderīgumu un nepieciešamību.

Viens no galvenajiem uzdevumiem, kas jāizpilda, gatavojot sarakstes publikāciju ir filtrācija, t.i. vēstuļu atlase no visa apzināta kopuma, lai tos iekļautu izdevumā. Šī uzdevuma risināšanā galvenā loma ir dokumenta nozīmīguma izpratne, kas atspoguļo pagātnes faktu, notikumu, fenomenu, procesu (*Институт истории (Академия наук СССР), 1961, c. 168*). Tomēr sarakstes informatīvā nozīme ir diezgan nenoteikts jēdziens, kurš realitātē iegūst būtisku subjektivitātes iezīmi. Tāpēc sarakstes informatīvās vērtības noteikšanai ir nepieciešami kritēriji: kumulativitātes, ticamības, informācijas pilnības kritērijs, saiknes kritērijs, "samplinga" kritērijs, sistemātiskās pieejas kritērijs (*Козлов, 2008, c.75*). Vēstuļu atlases kritēriju pielietojums ir komplekss, tādējādi nodrošinot maksimālu filtrācijas objektivitāti. Konkrētu arheogrāfijas metožu izvēli nosaka publikācijas veids (*Ivanovs, 2006., 76.lpp.*). Vēstuļu atlasē ir īpaša nozīme gadījumos, kad trūkst jebkādi dokumenti, kas atspoguļotu svarīgus notikumus. Dažreiz vēstules ir vienīgais avots, kurā var smelties informāciju par valsts pārrunu saturu, un tās palīdz dziļāk izpētīt pagātnes notikumus.

Vēstuļu atlases procesā ir jānosaka, kādu krājuma tēmu aspektu atspoguļošanai tās ir īpaši vērtīgas, un tās var izmantot tikai pēc rūpīgas faktu pārbaudes, pielietojot viena notikuma dažādu avotu analīzi (*Институт истории (Академия наук СССР), 1961, c.168*). Vēstules var bagātināt pētnieka priekšstatu par kādu notikumu, jo tajās var atrast konkrētas detaļas, notikuma rašanās apstākļu aprakstu. Šie avoti ir arī svarīgi, lai izprastu arhīvu dokumentus. Nav pieļaujams ignorēt vēstules to subjektivitātes un neprecizitāšu dēļ. Aiz šādas argumentācijas bieži slēpjas šo avotu svarīgās puses nenovērtēšana.

Sarakstes analīzes gaitā tiek pielietotas vispārpieņemtās avotu kritikas (izpētes) metodes, ņemot vērā privātsarakstes īpatnības. Pirmo sarakstes pētīšanas etapu nosaka vēstuļu apzināšanas uzdevumi. Šim posmam ir raksturīgi noteikti sarežģījumi, kas ir saistīti ar vēstuļu sociālās funkcionēšanas specifiku.

Ārējās kritikas mērķis ir noteikt avota autentiskumu un iekļauj vēstules teksta noskaidrošanu un tās rašanās pētīšanu (*Shepherd, Yeo, 2003, p.144*). Vēstuļu publikācijas jomā ārējās kritikas jautājumi nav pietiekoši izpētīti. Vēstules teksta noskaidrošana ir, pirmkārt, tās lasīšana un burtiskās nozīmes konstatēšana, kā arī visu vēstules redakciju noskaidrošana. Šajā posmā ir svarīgi atklāt visu nesaprotamo vārdu un izteicienu nozīmi, atšifrēt saīsinājumus, iztulkot no svešvalodām. Vēstules izcelšanās pētīšana iekļauj katras vēstules datuma un rakstīšanas vietas noskaidrošanu un atribūciju. Sakarā ar to, ka ar katru vēstuli ir saistīti divi cilvēki – autors un saņēmējs, vēstulei ir divi atribūcijas aspekti. Parasti vēstules savos arhīvos glabā saņēmēji, tāpēc adresāta noteikšanas problēma rodas retāk. Biežāk rodas jautājums par vēstuļu autoriem, ja dažas vēstules nav parakstītas vai paraksts nav salasāms, un to nevar identificēt. Bieži rokraksta izpēti uzskata par atribūcijas metodi. Tomēr ir jāatceras, ka rokraksts var būtiski mainīties, pirmkārt, dzīves garumā (it īpaši nevajadzētu uzticēties šai metodei, ja uz vēstules nav datuma), otrkārt, dažādu citu iemeslu dēļ (piemēram, ja autors rakstīja vēstuli ceļā). Lielākā loma autora un saņēmēja noteikšanā ir vēstules saturs, kas parāda viņu saskarsmes jomu (vai jomas), kā arī vēstules tonis, pēc kura var spriest par viņu attiecībām (*Смирнова, 1964, c.201*).

Jebkuras vēstures avota iekšējās kritikas mērķis ir noteikt avota ziņu patiesumu, noskaidrot informatīvo potenciālu un avota izmantošanas iespējas zinātniskajā pētījumā. Epistolāro avotu iekšējai kritikai ir savas īpatnības. Nepieciešams atzīmēt, ka atsevišķu vēstuļu satura analīze ir iespējama tikai epistolārā kompleksa ietvaros, tāpēc obligāts nosacījums ir visas sarakstes teksta atjaunošanarekonstrukcija. Pilnās sarakstes analīze, nevis atsevišķu vēstuļu pētīšana dod iespēju atklāt to informācijas potenciālu.

Sarakstes publikācijās nereti parasti ietver vairākus daudzus dokumentus. Šajā gadījumā parādās nepieciešamība pēc dokumentu sistematizācijas principiem, saskaņā ar kuru dokumenti

publikācijā tiek izvietoti noteiktā kārtībā. Dokumentus nevar uzskatīt par gataviem drukai, ja tie nav sistematizēti. Pat ļoti vērtīgus dokumentus ir grūti izmantot, ja tie nav sakārtoti noteiktā sistēmā, nav sagrupēti. Tikai sistematizēti dokumenti palīdz pareizi izprast faktisko materiālu un to pareizi izvērtēt (*Владыкина, Дьячкова, 1986, с.23*).

Metodiskajā plānā tas nozīmē prasību sakārtot un sistematizēt dokumentus publikācijas ietvaros. Sistematizācija nodrošina dokumenta pāreju no primārās dokumentu sakārtošanas struktūras, kura ir izveidojusies dokumenta operatīvās pastāvēšanas laikā dabīgā vai stihiskā veidā, sekundārajā dokumentālās publikācijas struktūrā, un tiek īstenota, ievērojot vienu vai vairākus principus. Sistematizācija atšķirībā no klasifikācijas ir formāli loģiska sadalīšana un paredz avotu grupēšanu pēc kādas īpašības, kura nav obligāti universāla, bet ir būtiska pašam pētniekam (*Главное архивное управление при Совете Министров СССР, 1990, с.56*).

Dokumentu sistematizāciju nosaka publikācijas uzdevumi un dokumentu raksturs. Dokumenti publikācijā var būt sistematizēti pēc hronoloģiskās, tematiskās, ģeogrāfiskās, nominālās un korespondentu pazīmēm (vai principiem). Tātad, sistematizācija, atšķirībā no klasifikācijas ir formāli loģiska sadalīšana un paredz avotu grupēšanu pēc kādas īpašības, kura nav obligāti universāla, bet ir būtiska pašam pētniekam.

Vērtējot mūsdienu Latvijas arheogrāfiju varētu teikt, ka pateicoties Latvijas nacionālās arheogrāfijas darbībai un pieredzei tā nodrošina avotu saglabāšanu un to pieejamību, ka arī visumā atbilst zinātniskās arheogrāfijas kritērijiem. Vienīgais, kā trūkst vienotās teorijas uz kā varētu balstīties mūsdienu zinātniskā arheogrāfija, jo metodiskie norādījumi ir nepilni un novecojuši.

Secinājumi un priekšlikumi

Vēstuļu sagatavošana publicēšanai nav vienkāršs uzdevums, tāpēc ka vēsturnieku acīs vēstules ir ļoti fragmentārs un haotisks materiāls. Lielākā daļa vēstuļu ir tikai atsevišķas cilvēku dzīves epizodes. Tās nav vienotas. Atrastā un salasītā sarakste kļūst vērtīga pētniekam un arī plašam lasītāju lokam, jo vēstules stāsta par dzīves notikumiem, līdzīgi tam, kā to dara mazie stāstījuma žanri literatūrā, stāsta par to, kas interesē cilvēkus visvairāk, turklāt dara to tās vides valodā, no kuras tie nāk, atsevišķā vēstulē vai vēstuļu kompleksos. Lai strādātu ar vēstuļu kompleksiem, ir nepieciešams iepriekš iepazīties ar vēstuļu saturu. Tas palīdz atklāt populārākās tēmas un sižetus, kas ļauj izvēlēties pētījumam atbilstošāko sistematizācijas principu krājumā.

Atlasot vēstules publicēšanai teorētiski ir jāizmanto kompleksā pieeja: no sākuma katra vēstulē ir jāizpēta atsevišķi, lai varētu noskaidrot faktu un notikumu svarīgumu, pēc tām vēstules ir jāsagrupē tematiski un sistemātiski lai varētu vispusīgi reprezentēt saraksti.

Vēstuļu pētīšana ir process, kurš ir kombinējams ar citiem informācijas avotiem, kas dod iespēju analizēt vēstuļu autora psiholoģisko raksturojumu, viņa stila un uzvedības īpatnības. Tātad ir nepieciešams veikt komplicētu darbu virkni: vēstuļu meklēšana, apzināšana, atlase, izvērtēšana saskaņā ar izvēlētajiem kritērijiem: satura analizēs īpatnības, kultūrvēsturiskās un informatīvās vērtības, izmantošanas iespēju viedokļa.

Izmantotā literatūra un avoti

1. Holcombe, J. (1866). *Literature in Letters*. New York: Appleton & Company. 135 p.
2. Ivanovs, A. (2006). Dokumentu kompleksa apzināšana, rekonstrukcija un izpēte: arheogrāfiskie un avotpētnieciskie aspekti. *Humanitāro Zinātņu Vēstnesis*, Nr. 10, 76.–88.lpp.
3. Ivanovs, A. (2007). Arheogrāfija, avotu mācība un vēstures speciālās zinātnes jaunāko laiku Latvijas vēstures izpētē. *Latvijas Vēsture: Jaunie un Jaunākie Laiki*, Nr. 2(66). 15.–28.lpp.
4. Ivanovs, A. (2008). Latvijas arheogrāfija un rakstīto vēstures avotu saglabāšanas un popularizēšanas problēmas. *Kultūras krustpunkti: Latvijas Kultūras akadēmijas zinātnisko rakstu krājums*, 4. laidniens, 42.–50. lpp.
5. Murray, J.A. (ed., 1989). *A New English Dictionary on Historical principles*. 2 ed. Oxford: Oxford University Press. 608 p.
6. Shepherd, E., Yeo, G. (2003). *Managing Records: A Handbook of Principles and Practice*. London: Facet Publishing. 144 p.

7. Басовская, Н.И. (ред., 1972). *Публикация мемуарных источников: Методическое пособие*. Москва. 131 с.
8. Владыкина, В.А., Дьячкова, М.П. (сост., 1986). *Отбор исторических источников для публикации в различных типах и видах изданий документов. Методические рекомендации*. Москва: ВНИИДАД
9. Главное архивное управление при Совете Министров СССР (1990). *Правила издания исторических документов в СССР*. Изд. 2-е, перераб. и доп. Москва: Главное архивное управление при Совете Министров СССР. 187 с.
10. Данилевский, И.Н., Кабанов, В.В., Медушевская, О.М., Румянцева, М.Ф. (1998). *Источниковедение. Теория. История. Метод. Источники российской истории*. Москва: Российский государственный гуманитарный университет. 640 с.
11. Институт истории (Академия наук СССР) (1961). *Проблемы источниковедения*. Вып. 9. Москва: Изда-во Академии наук СССР. 440 с
12. Козлов, В. (2008). *Основы теоретической и прикладной археографии*. Москва: Российская политическая энциклопедия. 247 с.
13. Смирнова, Л.Р. (1964). Типы и виды изданий эпистолярного наследия. Вопросы текстологии: *Сборник статей*, выпуск 3. Москва: Изда-во Академии наук СССР, с.182-225.
14. Соколов, А.К., Бокарев, Ю.П., Борисова, Л.В. и др. (2004). *Источниковедение новейшей истории России: теория, методология, практика*. Москва: Высшая школа. 687 с.

Summary

Nowadays the study of documental publications examines them as one of human mental expressions, develops principles, methods and ways of their editing. It also traditionally concentrates on publication of retrospective documents with the aim to apply them as historical sources.

Written communication is a significant historical source with high level of credibility, which gives the possibility to see historical events from a subjective point of view. When publishing correspondence the main goal is to ensure its accessibility to larger number of readers. Letters are divided into two groups according to their origin, aim and functions: official correspondence and private letters.

During preparation of documents for publication the researcher should define value of letters, their informative significance today and in the nearest future. This factor is the basis for making the decision – to include or not to include the document into the publication. But as researchers' opinions on the document's value may vary, the value factor makes it possible to justify usefulness and necessity of any document in the publication.

Examination of letters is a process, which should be combined with other information sources. Before publication of correspondence it is necessary to realise a range of complicated activities: search for letters, identification, selection, evaluation.